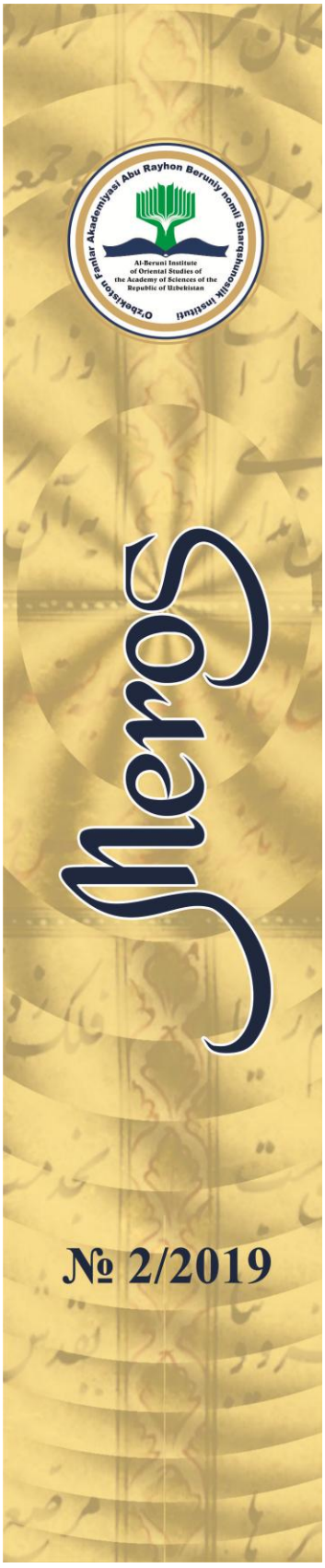

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ НОМИДАГИ ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ

Гувоҳнома № 0680–16.02.2018.
ISSN № 2181–9017

М У Н Д А Р И Ж А

БЕРУНИЙ ЎҚИШЛАРИ

Сўзбоши 3

1. **Аҳмедов А.** Беруний асарларини варақлаб 5
2. **Атаходжаев А.** Абу Райҳон Беруний-нинг қадимги зардуштий тақвимларини тиклашдаги ўрни 12
3. **Ahmad A.** Abu Rayhan al-Biruni as an Indologist: Views and Reviews 22
4. **Машарипова Г.** Абу Райҳон Беруний илмий меросида ижтимоий муносабатлар 28
5. **Хандамова М.** Абу Райҳон Берунийнинг ижтимоий-фалсафий қарашлари 36
6. **Маҳмудов О.** Беруний асарларининг Европадаги дастлабки таржималари ҳақида 42
6. **Абдуллаев Б.** Ислом уламоларининг математика ва астрономия соҳасидаги фаолиятлари 50
7. **Абдуллажанова Н.** Абу Райҳон Беруний илмий меросининг тарихшунослигига доир 57
8. **Ёқубов Ф.** Абу Райҳон Беруний ҳаёти ва илмий фаолияти интеллектуал миграция контекстида 69

10. **Куранбаева У**. Абу Райҳон Берунийнинг “ал-Фиҳрист”идаги асарлар хусусида 75
11. **Равшанова М.** Проблема формирования личности в философии Абу Райхана Беруни и Кимура Бин..... 85

ЮБИЛЯРИМИЗ

1. **Жуманазар А.** Залвар (устоз Ашраф Аҳмедовнинг 80 ёшли юбилейига бағишланади) 92

ЎзР ФА
Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти Илмий кенгашининг 2019 йил 27 сентябрдаги 10-сонли мажлиси қарорига кўра нашрга тавсия қилинди.

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ
Баҳром Абдуҳалимов
(Бош муҳаррир)
Сурайё Каримова
(Бош муҳаррир ўринбосари)
Салимахон Эшонова
(Масъул котиб)
Наталья Каримова
(Рус тили муҳаррири)
Азиза Шаназарова
(Инглиз тили муҳаррири)

Аҳмедов Ашраф
Бобожонов Бахтиёр
Баходиров Роиқ
Бўриев Омонулло
Дагели Жанин
Жуманазаров Абдусаттор
Исломов Зоҳиджон
Қориев Одил
Мўминов Аширбек
Раҳимжонов Дурбек
Султонов Ўктам
Ходжаев Аҳад
Юсупова Дилором
Ғуломов Санжар
Ҳабибуллаев Акрам
Ҳасанов Маҳмуд

Манзилимиз:
100170. Тошкент ш., Мирзо Улуғбек кўчаси, 79
Мурожаат учун:
Телефон: *(8 371) 262-54-61,*
Факс: *(8371) 262-52-77*
E-mail: beruni1@uznet.uz

А. Ахмедов

Листая труды Беруни

Эта статья посвящена основным работам великого ученого Абу Райхана Беруни «Памятники», «Индия» и «Геодезия», основным деталям, приведенным в этих работах, языкам, которые знал ученый, а также религиозной толерантности и знаниям, содержащимся в этих работах.

Ключевые слова: *Беруни, «Наси», Сиявуш ибн Кайковус, Хорезмшахи, Гомер, Индия, Кабул, Бархатекин.*

A. Akhmedov

Reading through Biruni's Works

This article is dedicated to the major works of the great scholar Abu Rayhan Biruni titled "The Remaining Signs of Past Centuries", "India" and "Geodesy." The author examines the main aspects of these works including religious tolerance and new information as well as the languages that the scholar knew.

Keyword: *Biruni, "Nasi", Siyavush ibn Kaykavus, Khwarazmshahs, Homer, India, Kabul, Barkhategin.*

А. Атаходжаев

Абу Райҳон Берунийнинг қадимги зардуштий тақвимларини тиклашдаги ўрни

Бизга маълумки, инсон онгли мавжудот сифатида ўз атрофида рўй бераётган воқеа ва ҳодисалар, табиатдаги ўзгаришлар ва уларнинг ҳаёт тарзига таъсири масалалари билан қизиқиб келган. Шу маънода ўзини ўраб турган олам, ер ва коинот ўртасидаги боғлиқлик одамзотнинг азалий кузатув майдони бўлган. Хусусан, осмон жисмларининг ҳаракати қуёш, ой,

юлдузлар, кеча ва кундуз алмашуви каби жараёнларни билишга интилиш, айни саволарга жавоб излаш янги кашфиётларга туртки берган.

Ер сайёрасининг ҳамма минтақаларида ҳам фасллар алмашуви Марказий Осиё жойлашган ҳудуд каби изчил давом этмайди. Бу изчиллик шу заминда яшаган қадим аждодларимизнинг кузатувларига сабаб бўлган. Дастлаб Қуёш тимсолида борлиқнинг яратувчисини англаган оташпарастлар, Зардушт давридан бу тизимни тартибга сола бошлашди. Хусусан, зардуштийлик шаклланиб, бу таълимотнинг муқаддас китоби "Авесто" яратилгач, унинг мазмунига жо бўлган астрономик билимлар асрлар давомида такомиллашиб борган. Минтақа аҳолиси тириклик манбаи суғорма деҳқончилик маданияти ва хонадон чорвачилиги, кейинчалик кўчманчи чорвадорликнинг ривожи кўп жиҳатдан йил фасллари алмашинуви, табиатдаги ўзгаришларни билиб боришни ҳаётий заруратга айлантирди. Шу боис ҳам "Авесто"да моддий олам – очуннинг олти босқичи, яъни борлиқ яралишининг олти "ганаҳбари – асоси ишлаб чиқилган. Унга кўра: дастлаб, мадйузарм – баҳар фаслининг ўртасида, йилнинг 41–45 беш кунлигида (жорий ҳисобда май ойининг дастлабки беш куни) Ахура Мазда осмону фалакни яратган; сўнгра, мадйушам – йилнинг 101–105 кунларидаги беш кунликда (июнь ойининг 29- ва июль ойининг 3-кунлари) Ахура Мазда сувни яратган; ундан сўнг, патйахшам – йилнинг 176–180 кунларида (сентябрь ойининг 12–17 беш кунлиги) Ахура Мазда заминни яратган; кейин айосрим – уйга қайтиш кунларида (октябрь ойининг 13–19 санаси) Ахура Мазда ўсимликларни яратган; кейин эса, мидёрим – йилнинг 290–294 кунларида (январь ойининг 4–9 беш кунлиги) Ахура Мазда ҳайвонот дунёсини яратган ва ниҳоят сўнгги паллада – хамаспантмадам кунлари – барча мавжудотлар Каюмарс ва одамзод яратилган. Бу йилнинг 360–365 кунлари бўлиб, шу санада Наврўз – Янги кун нишонланган. Гарчи зардуштийлик анъанаси бўйича Наврўз 21 мартдан бошланса-да, йил ҳисоблари навсардич – "янги йил ойи"ининг (форсларда фарвадан ойи) 2-кунидан бошланган. Чунки 30 кунлик циклда йил 360 кун билан тугаган ва қўшимча беш ёки олти кун йил сўнгига киритилган. Шу боис, Эронда 27 март "хурдод наврўз" – "катта янги кун" сифатида нишонланган [8: 15–17]. Бундай ўзига хос илоҳий яратилишнинг тизими узоқ йиллар кузатувлар ва тажрибалар асосида шаклланиб борган. Ҳатто буюк астроном Мирзо Улуғбек ҳам "Зижи жадиди Кўрагоний" асарининг 4-китоби – "Илми нужум"нинг "Юлдузлар билан бошқариладиган бошқа амаллар" қисми биринчи боби, биринчи бўлимида "намудорлар, яъни инсон ҳаёти ҳақидаги толеъни аниқлаш илми билан шуғулланувчилар орасида энг машҳурларидан Птолемей, Ҳермис (Идрис а.с.) ва "мажусийлар миллатининг соҳиби Зардушт" номини эсга олади [6:

7–9]. Бу эса Улуғбекнинг ҳам худди ўзидан аввал ўтган буюк олим Абу Райҳон Беруний каби Зардушт ва унинг “Авесто” китобидаги маълумотлардан муайян даражада бохабар бўлганлигининг исботидир.

Қадим аждодларимиз, улардан етишиб чиққан мунажжимлар, фалакиётшунос олимлар астрономия фанини билиш ва ва уни такомилига етказишда осмон жисмларининг ҳаракати, Ер сайёраси ва унинг йўлдоши Ой, сайёралар ва собит юлдузлар, йил фасллари ва уларнинг ойларга бўлиниши, ойларнинг ҳафта ва кунларга бўлиниши ҳақида тасаввур ҳосил қила олганлар. Бу билим кўникмалари Мовароуннаҳр Араб халифалиги тамонидан эгаллангач, янада кенг оммалашди. Хусусан, араб тилининг нафақат дин, балки илм-фан тили сифатида жорий этилиши, минтақавий олимлар ижодини энди дунё бўйлаб ёйиш имконияти пайдо бўлди. Айни пайтда ўртаосиёлик олимлар ўз билимларини бошқа ҳудудлардаги шу соҳа билимлари билан қиёслаш имконига эга бўлди. Бундай қулай илмий муҳит Беруний каби қомусий олимларнинг ўз салоҳиятини намоён қилишлари учун катта замин ҳозирлади. Беруний Ўрта Осиё халқлари, хусусан, хоразмий ва суғдийлар фойдаланган йил ҳисоби Қуёш – Шамсий йилни қўллаган румликлар, фаранглар, қибтлар ва эронликларнинг йил ҳисоби билан бир хил бўлганини эътироф этади. Ой – Қамарий йил ҳисобини фақат ислом дини вакиллари, ҳар икки йил ҳисобини эса ҳиндлар, шарқий турклар, хитойлар, жоҳилия даври араблари ва яҳудийлар ишлатганини алоҳида таъкидлайди ҳамда қадимдан ўрта асрларга қадар амал қилган қуйидаги тартибдаги ойларнинг номланишини келтириб ўтади:

Яҳудий	**Ҳинд**	**Рум**	**Суриёний**	**Эроний**	**Суғдий**
тишрий	жайтра	январиюс	тишрин 1	Фарвардин	навсард
мархешво	вайшока	фабрариюс	тишрин 2	Урбдибиҳишт	жиржин
кислев	жиртҳа	мартиюс	канон 1	Хурдод	нисан
тебет	ашадҳа	аврилюс	канон 2	Тир	басок
шеват	сравана	маюс	шубат	Мурдод	аноханда
озар	бҳадрапада	юниюс	озар	Шаҳривар	мазиханда
нисан	ашужа	юлиюс	найсан	Меҳр	фағакан
ияр	картика	агустус	аййар	Обон	абанж
сиван	манкатхира	ситимбриюс	хазиран	Озар	фуғ
таммуз	юса	октомбриюс	таммуз	Дай	масафуғ
уб	магҳа	новамбриюс	об	Баҳмон	Зимад
элул	бҳалкуна	дукумбриюс	айлул	Исфандармуз	Хшум

Юқоридаги ой номларининг аталишида ва ой кунларининг 29–30–31 кун миқдорида белгиланишида маълум бир фарқлар бўлган [2: 70; 3: 6–8]. Хусасан, гарчи битта динга – зардуштийликка эътиқод қилишган бўлса ҳам эроний ва суғдий ой номларида муайян фарқлар кўзга ташланади. Бу ҳолат мазкур халқларнинг ўзига хос тараққиёт йўли ва қадимги тақвим тузиш анъаналари билан боғлиқ эди. Эрондаги ойларнинг номланиши бизнингча, зардуштийликнинг кейинги босқичи ёки форсларнинг азалий ойларни номлаш анъаналаридан келиб чиққан. Аксинча, зардуштийликнинг дастлабки босқичи ва "Авесто"да жорий этилган илк зардуштийлик анъаналари хоразмийлар ва суғдийлар томонидан давом эттирилган. Бу ҳолат йил, ойлар, ҳафталар ва кунларнинг номланиши манбаларда қандай акс этгани билан характерланади. Зардуштнинг Ватани масаласига ҳам бир қадар ойдинлик киритади [7: 81–82].

Зардушт даври (мил.авв. VII–VI асрлар)даёқ бир тизим ҳолатига келтирилган тақвимий тартибдан хоразмийлар ва суғдийлар араб истилоси (VII–VIII асрлар)га қадар фойдаланиб келишган. Буни 1933 йилда Тожикистоннинг Муғ тоғидан топилган муғдий тилли туркум ҳужжатлар тасдиқлайди. Мазкур ҳужжатларнинг архив ҳолатида сақланиб, қатъий тартибда саналанганлиги диққатни тортади. Мазкур ҳужжатларнинг илк тадқиқотчиларидан бири А. А. Фрейман уларнинг шу жиҳатига эътибор бериб, Муғ тоғидан топилган ҳужжатларга бағишланган биринчи нашрида "Суғд календари", "Астрологик мазмундаги суғдий қўлёзма ҳужжатлар (календарь)" мақолаларида суғдий тақвим тизимини таҳлилий ўрганиб эълон қилдирган [9: 92]. Хусусан, Муғ архивининг А-12 рақами билан белгиланган ҳужжати Суғд тақвимини ўзида акс эттирган ноёб қўлёзма саналади. Бу ҳужжатдаги саналиш тартиби, ой, кун ва ҳафталарнинг номлашиши каби жиҳатларини ўрганишда Беруний асарлари муҳим ўрин тутади. Суғдийлар юқорида келтирганимиздек, ўз тақвимларини Қуёш циклидан келиб чиқиб белгилашган. Йил баҳорги тенг кунлик 21–22 март санасида тугаб, "ағшумич" (*'γšwmyc*) ойининг беш кунлиги архивнинг А-5 ҳужжатида келтирилганидек "апсард(з) хвара" (*'ps'rδh γwr'*) [11: 29] ёки "андаргоҳ" байрамларидан сўнг 26–27 мартдан янги йил ҳисоби бошланган. Бу беш кун "Авесто" гоҳларининг биринчи сўзлари: "анунавайти, уштавайти, спентамайниав, ваҳухшадзра, ваҳиштойштаи" деб номланган. А.А. Фрейман Беруний томонидан улар "фанжа" (панжа – бешлик) деб аталганлигини таъкидлайди [9: 36].

Суғдий ҳужжатларда ва суғдий тилда "йил – сард(з) (*srδ*), ой – мағ (*m'γ*), ҳафта – замну /жамну/замани (*zmny*), кун – руч (*rwc*) шаклида ифода этилади. Йиллар ҳозирги кўринишдан фарқли милодий ёки араб-мусулмонча ҳижрий шамсий ва ҳижрий қамарий тақвимлардан фарқли ҳисобланиб, йил қатъий сана

навбатлари билан келмаган. Балки қадимги орийларнинг тақвим юритиш маданиятига хос равишда у ёки бу ҳукмдорнинг тахтга чиқишидан бошланган ва янги ҳукмдор номи остида саналар аталган. Бу эса ўзига хос эраларни ташкил қилган. Масалан, милодий эрани Исо пайғамбар туғилган кун билан санаб 2019 йил, мусулмон эрасини Муҳаммаднинг (с.а.в.) Маккадан Мадинага ҳижратлари 622 йилнинг 16 июлидан бугунгача 1441 йил десак [1: 268], исломгача эраларда бундай узлуксизлик бўлмаган [7: 84]. Масалан, Аҳмад ал-Фарғоний эралар хусусидаги "Астрономия илми асослари" асарининг "Араб ва ажам йиллари, ойлари ва кунларининг номлари ҳамда улар орасидаги баъзи фарқлар ҳақида" деб аталувчи биринчи бобида Форс эрасидаги йил бошини Яздигирд бин Шаҳриёр бин (Кисро) шоҳ бўлганидан, яъни 632 йилнинг 16 июнидан бошлаб, сўнгги сосоний Яздигирд III нинг 651 йил 16 июлда Марвда ўлдирилиши билан тугаллаган [3: 8–9, 12, 26-изоҳ]. Худди шу каби Суғдда ҳам йил ҳисоби жорий этилиб, бу Суғд подшоси – Ихшиднинг тахтга келиши ва кетиши билан белгиланган. Масалан, Муғ архивининг Nov. 3, Nov. 4 ҳужжатларида: "Тархун подшонинг 10 йилидир. Масвуғич ойининг, асман руч куни" дейилса, B-8 рақамли ҳужжатда: "Бу йил вақт подшоси, Панч ҳукмдори Чакин Чўр Билга Бичут ўғли (ҳукмронлиги)га 15 йил бўлган пайтда, жимтич ойи, спандармат куни (битилди)" деб келтирилади. Бошқа бир B-4 рақамли "тегирмон ижараси ҳақида"ги ҳужжатда: "Бу йил Суғд подшоси, Самарқанд ҳукмдори Девештич (подшолиги)нинг биринчи йили, жимтич ойининг апвах куни" дейилса, A-16 рақамли "Девештичнинг фрамандар Ўттга мактуби" 11–12 қаторида: "Девештич (подшолиги)га икки йил бўлди, ойи – хварезнич, куни – нахран руч" дейилади [10: 17–45; 5: 57]. Яна бир мисол, Турфон воҳаси Чинончкент шаҳри харобаларидан топилган 639 йилга оид васиқада: "Улуғ ҳукмдор Элтабарнинг 16-йили, хитойча (сана билан) 5-ой, суғдий (тақвимда) 12-ой хшумасбичнинг 27-асман руч куни" деб, кўрсатилган [4: 1, 5]. Санаси 728 йил эканлиги аниқланган суғдий-буддавий диний-фалсафий рисола – "Қилмишларимизнинг сабаблари ва оқибатлари" матнидаги: "бу йил худонинг ердаги ўғли Хиави Кай Нгяваннинг 16-йилидир" [12: 78] каби йил ҳисоблари ҳукмдорлар эрасига хос анъаналарни ўзида акс эттиради.

Гарчи йиллар маълум тарихий шахс номи билан сақланса-да, ой, ҳафта ва кунларни номлашда қатъий тартиб, меъёр сақланиб қолган. Бир йил 12 ой, ҳар ой 30 кундан, ҳафталар 7 кундан иборат бўлган. Муғ тоғи архивидаги ой кунлари ва Беруний томонидан келтирилган ой номлари қуйидаги кўриниш олган (А.А. Фрейман ишлаб чиққан):

Ойлар	**Муғ архиви ҳужатларида**	**Берунийда**
1-ой	навсардич – *n'wsrδyc*	навсард / навсарз

2-ой	хуризнич – *γwryznyc* (Nov.6, А-13)	жиржан / жаржан
3-ой	найсанич – *nysnyc* (Nov.6, А-8, Б-2)	нисан /найсан
4-ой	Муғ архивида учрамайди – **βys'k*	басак / биссак / нисоканч
5-ой	ашнакхантич – **'šn'kγntyc*	Ашноханда
6-ой	мазиханти / рабихантич – *mz'γγγntych / rbkγntyc* (В-3, Б-4)	мазиханда / мархандо
7-ой	бағканич – *bγk'ny-c* (А-10)	фағкан /фағакан
8-ой	Муғ архивида учрамайди – **''β'nyc*	абаниж / абанич
9-ой	буғич – *βwγyc* (Nov. 6)	Фуғ
10-ой	мазе(х)буғич – *mz(s)βwγyc* (Nov.3, Nov.4)	Масафуғ
11-ой	зимтич – **zymtyc*	зимад / жимдо / жимданич
12-ой	ағшумич – *'γšwmyc*	хшум /хишум

Бундан ташқари, тамғич – **tmγyc* ойи ҳам бўлиб, А.А. Фрейман унинг Беруний рўйхатидаги ўрнини аниқлай олмаган [9: 41–42].

Юқорида келтирилган Муғ архивининг А-12 ҳужжатида ойларнинг 30 куни номма-ном келтирилган. Улар Муғ архивининг 1-, 2- ва 3-нашрлари орқали қуйидаги тартибга келтирилди [9: 32–36, 113–131]:

Кун номлари ва ҳужжат рақамлари	**Маъноси**	**Берунийда келтирилиши**
1- кун Ахурмазд руч – *'γ(x)wrmzt rwc* (В-11, Б-2)	Бош илоҳ *Ahurahe Mazdā* – Ахурамазда (Буюк яратувчи) куни	суғдий: *хурмужд*; хоразмий: *римжад*
2-кун Ашумин / ағуман руч – *'γwm'm rwc* (Б-2, Б-8)	*Vahhave Manahhe* – Ваҳу манъю (эзгу фикр илоҳи) куни	суғдий: *жаҳинар/жаҳиз*; хоразмий: *азмин*
3-кун Артағушт / артғу руч – *'rtγšt rwc* (А-5, Б-2, Б-14)	*Ašahe Vahištahe* – Арта Ваҳишта (аъло раҳнамолик илоҳи) куни	суғдий: *ардхушт*; хоразмий: *ардушт*
4-кун (А)ғшивар руч – *'γšywr rwc* (А-9, В-11, Б-2)	*Xšaθrahe Vairyehe* – Хшатраварйа (аъло подшолик илоҳи) куни	суғдий: *хастшур;* хоразмий: *хашур(?)*
5-кун Аспантрамат руч – *'sp'ntrmt rwc* (В-5, В-8)	*Spəntayā Ārmatoiš* – Спанта Арматиш (муқаддас орият, аёллик, ер илоҳаси) куни	суғдий: *сбандормиз*; хоразмий: *асбандормжи*

6-7- кунлар жуфт илоҳалар Артат руч – *’rt’t rwc* (Б-2) ва (а)миртат – *’myrt’t rwc* (А-9)	*Haurvatātō* – Хваратат ва *Amərtātō* – Амиртат (бутунлик ва мангулик илоҳалари) кунлари	суғдий: *радад / мардад*; хоразмий: *ҳарудоз / ҳамдоз*
8-, 15-, 23-кунлар Датс руч – *δtš rwc* (Б-8, В-11, А-4)	*Daθušō* – Дазишо (1-кун Ахурамаздага оид бунёдкорлик илоҳаси) куни	суғдий: *даст*; хоразмий: *датс*
9-кун Арт руч – *’’rt / ’rtt rwc* (Б-2)	*Aδro* – Адро (олов илоҳаси) куни	суғдий: *атас(ш)*; хоразмий: *ару*
10-кун Апвах руч – *’’pwγ’ rwc* (В-4, В-17)	*Apam* – Апам (сув лоҳаси) куни	суғдий: *анжан*; хоразмий: *йанхан*
11-кун Хур руч – *γwr rwc* (В-3, В-19, А-8)	*Hvarəšaētahe* – Хварэҳшайтаҳе (Қуёш илоҳаси) куни	суғдий: *хавир*; хоразмий: *ахир*
12-кун Мах руч – *m’γ rwc*	*Māŋhahe* – Мангҳаҳе (Ой илоҳаси) куни	суғдий: *маҳ*; хоразмий: *маҳ*
13-кун Тишри руч – *tyšty rwc*	*Tištryehe* – Тиштиаҳе (Сириус, Меркурий илоҳаси) куни	суғдий: *тиш*; хоразмий: *жизи*
14-кун Ғуш руч – *γwš rwc* (Nov.6)	*Gəuš Tašnō* – Ғэуш Ташно (яратувчи буқа маъбуди) куни	суғдий: *ғуш*; хоразмий: *ғушат*
16-кун Миш руч – *myš/δ rwc*	*Miθrahe* – Мизраҳе (Митрага бағишланган) куни	суғдий: *маҳаш*; хоразмий: *миғ /фиғ*
17-кун Срауш руч – *sr’wš rwc*	*Sraošahe* – Сраоша (Ахурамазданинг элчиси)га бағишланган кун	суғдий: *сарш*; хоразмий: *асруф*
18-кун Рашни руч – *r’šny rwc*	*Rašnaoš* – Рашну (адолат, ростгўйлик, тўғрилик илоҳаси) куни	суғдий: *расан*; хоразмий: *рашан*
19-кун Парвартан / Барвартан руч – *prw’rtn / βrw’rtn rwc* (В-1, Б-12)	**Fravartīnam* – Фравартинам / Фраваши (борлиқнинг ғоявий асоси)га бағишланган кун	суғдий: *фаруз*; хоразмий: *ружан*
20-кун Шаған руч – *šγ’n rwc*	*Vərəθraγnahe* – Варадраҳна / Варахран (Баҳром) (ғалаба маъбуди)га бағишланган кун	суғдий: *вахшғар*; хоразмий: *ариған*

21-кун Раман руч – *r'm(n) rwc* (Б-4, Nov.6)	*Rāmanō Xvāstrahe* – Рамано Хвастраҳе (серўт яйловлар ва сокинлик)га бағишланган кун	суғдий: *роман*; хоразмий: *роман*
22-кун Ват руч – *w't rwc*	*Vātahe* – Ватаҳе (шамол илоҳаси) куни	суғдий: *вадз*; хоразмий: *вадз*
24-кун Даина руч – *δyn'k rwc*	*Daēnayā* – Дайнайа (дин)га бағишланган кун	суғдий: *дийн*; хоразмий: *дийна*
25-кун Артҳу руч – *'rtγw rwc* (Nov.6, Б-8)	*Ašōiš Vahhuyā* – Артиш Ваҳиа (эзгу амал ва ҳаракатлар) куни	суғдий: *арзах*; хоразмий: *аржухи*
26-кун Раштат руч – *r'št't rwc*	*Aršt̄at̄ō* – Арштато (тўғрилик ва адолат) куни	суғдий: *астаз*; хоразмий: *аштоз*
27-кун Асман руч – *'sm'n rwc* (Nov. 3, Nov.4)	*Ašnō* – Ашно (осмон)га бағишланган кун	суғдий: *саман*; хоразмий: *асман*
28-кун Азмутаҳ – *'zmwγtγ rwc* (Б-2, Б-8, Б-12)	*Zəmō* – Зэмо (Ер руҳи)га бағишланган кун	суғдий: *рамжид / замйад*; хоразмий: *рос*
29-кун Масбант / Маспант руч – *msp'nt rwc*	*Maθrahe Spentahe* – Мазра Спанта (муқаддас калом)га бағишланган кун	суғдий: *нашинд*; хоразмий: *марсбанд*
30-кун Анаҳран руч – 'nγr'n rwc (А-16, Б-2, Б-8, В-11)	*Anaγranam raocahham* – Анаҳранам Раочаҳҳам (ибтидосиз ёруғликлар) куни	суғдий: *нағр*; хоразмий: *ўнрағ*

Мазкур рўйхат А-12 ҳужжатининг 6 та устуни орасида 1, 2, 3-устунларинг 4-қаторигача жойлашган. Кунлар ва уларнинг ўчиб кетган ўринлари Муғ архиви ва Беруний асарлари орқали тикланган. Ҳужжатнинг 4- ва 5-қаторлари "Анғарнамэ – Юлдузнома" деб номланиб, унда 28 та қамарий ой фазаларининг аталиши келтирилган [9: 32–35].

А-12 ҳужжатининг 6-устунида ҳафтанинг 6 кунига оид атамалар сақланган, 7-кун эса уйғур тилли матнлар орқали тикланган [12: 54–60]. Бу ҳафта кунлари қуйидагича кўриниш олган:

Ҳафта номлари	**Муғ архиви**	**Берунийда**
1- Якшанба	Миҳаш заман	Митра / Қуёш куни
2- Душанба	Маҳ заман	Ой куни
3- сешанба	Варҳан заман	Варахран / Марс куни
4- чоршанба	Тир заман	Меркурий куни

5- пайшанба	Вармашт заман	Ахурамазда куни
6- жума	Анғиз заман	Анахита /Зуҳра куни
7- шанба	Кайван заман	Кайвон / Сатурин куни

Бу тартибда йил, ой, ҳафта ва кунларнинг белгиланиши бевосита тарихий шахслар, илоҳий маъбудлар ва осмон жисмларига боғлиқ ҳолда ифодалангани аждодларимизнинг фалакиёт, яъни астрономияга оид билимларни нақадар чуқур эгаллаганлигини кўрсатади.

Хулоса қилиб айтганда, Зардушт ва унинг таълимотини ўзига мужассамлаган “Авесто” китобидаги илмий моҳият суғдий ва хоразмликларни VIII–IX асрларга қадар ўзларининг маҳаллий тақвимларидан фойдаланганликларини тасдиқлайди. Бу каби мукаммал тақвимни тиклашда, Беруний изланишлари ва бебаҳо асарлари қиёсий таҳлил қилишга имкон берди. Беруний даҳоси қадим бой меросимизни янада бойитиб, илмийлигини асослаб, дунё астрономия фанининг аввалги илдизлари асосида кейинги асрлардаги ютуқларини таъминлашда муҳим босқич бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абдулла Аъзам. Ҳижрий ва милодий тақвимлар кунма-кун мутаносиблик жадвали. Тошкент, 2007.
2. Абу Райҳон Беруний. Танланган асарлар. Қонуни Масъудий. 1-китоб / Араб тилидан таржима А.Расуловники. I–V мақолалар. Т. V. Тошкент, 1973.
3. Аҳмад ал-Фарғоний. Астрономия илми асослари / Таржимон: А. Абдураҳмонов. Тошкент, 1998.
4. Исҳоқов М. Номи азал Туркистон // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1993, 12-ноябрь.
5. Исҳоқов М.М. Унутилган подшоликдан хатлар. Тошкент, 1992.
6. Мирзо Улуғбек. Илми нужум. “Зижи жадиди Кўрагоний” тўртинчи китоби / Таржимон, изоҳлар муаллифи ва нашрга тайёрловчи Ашраф Аҳмад. Тошкент, 1994.
7. Отахўжаев А. Улуғбекнинг астрономик кузатишлари ва қадимги Ўрта Осиё тақвимлари // Мирзо Улуғбекнинг жаҳон илм-фани ривожига қўшган ҳиссаси. Халқаро илмий конференция материаллари. Тошкент–Самарқанд, 2009. Б. 81–82.

8. Сафарбоев М. “Авесто” оламнинг вужудга келиши ва тузилиши ҳақида // “Авесто” ва унинг инсоният тараққиётидаги ўрни. Тошкент–Урганч, 2001. Б. 15–17.
9. Согдийские документы с горы Муг. Описание, публикации и исследование документов с горы Муг / Чтен., пер., коммент. А.А. Фреймана. Вып. I. Москва, 1962.
10. Согдийские документы с горы Муг. Юридические документы и письма / Чтен., пер. и коммент. В.А. Лившица. Вып. II Москва, 1962.
11. Согдийские документы с горы Муг. Хозяйственные документы / Чтен., пер. и коммент. М.Н. Боголюбова и О.И. Смирновой. Вып. III. Москва, 1962.
12. Қаюмов А., Исҳоқов М., Отахўжаев А., Содиқов Қ. Қадимги ёзма ёзгорликлар. Тошкент, 2000.

А. Атаходжаев

Абу Райҳон Берунийнинг қадимги зардуштий тақвимларини тиклашдаги ўрни

Мақолада ислом дини қарор топгунига қадар Ўрта Осиё халқлари ўз тақвимларига эга бўлганлиги таҳлил этилган. Манбалар ва илмий адабиётлар ўрганилиб, Зардушт ва унинг таълимоти асосида шаклланган тақвимнинг суғдийлар ва хоразмликлар томонидан VIII–IX асрларгача фойдаланиб келинганлиги асосланган. Мақолада бу каби мукаммал тақвимни тиклашда, Берунийнинг хизматлари алоҳида таъкидланган.

Калит сўзлар: *Беруний, зардуштийлик, тақвим, суғдийлар, хоразмийлар, йил, ой, ҳафта, кун.*

А. Атаходжаев

Роль Абу Райхана Беруни в восстановлении древнего зороастрийского календаря

В статье анализируются данные письменных источников и научной литературы о доисламских календарях стран Центральной Азии. Важнейшим источником по этой теме являются работы знаменитого средневекового учёного Абу Райхана Беруни, благодаря которому достоверно известно, что здесь был распространён преимущественно “зороастрийский” календарь, который использовался согдийцами и хорезмийцами до VIII – IX вв. н.э.

Ключевые слова: *Беруни, зороастризм, календарь, согдийцы, хорезмийцы, год, месяц, неделя, день.*

A. Atakhodjaev

The Role of Abu Rayhan Biruni in Restoring the Ancient Zoroastrian Calendar

The article examines primary and secondary sources about the pre-Islamic Central Asian calendars. The works of Abu Rayhan Biruni are considered to be the most important sources providing information about the pre-Islamic Zoroastrian calendar used by Sogdians and Khwarazmians between the 8th-9th centuries.

Keywords: *Biruni, Zoroastrianism, calendar, Sogdians, Khwarazmians, year, month, week, day.*

A. Ahmad

Abu Rayhan al-Biruni as an Indologist: Views and Reviews

Abu Rayhan Al-Biruni is one of the rarest prodigious minds of all time, a great writer, astronomer, scientist and indologist. Al-Biruni's writings, studies, innovations and perceptions has been beacon for the whole academic world for over a thousand years, but the greatest and most interesting aspect of his works is his incisive and deep perception about the cultural, geographical, philosophical and social contours of the Indian sub-continent especially the Brahminical traditions. His writings and revelations are considered to be the first which gives the real esoteric state of Indian culture and traditions, beliefs and customs and its different positive as well as the deleterious aspects.

Al-Biruni, instinctively acquired an analytical mind and was irresistibly enticed to the disciplines of knowledge which suited to his disposition and areas of academic and research interest, and probably his innate leaning towards synthetic and analytical tendencies, he was first attracted to mathematics and astronomy. It was probably one of reasons why he also became interested in studying the contribution by Indian scholars to sciences and other knowledge traditions. Therefore, he decided to visit the country, and became the pioneer scholar of Indology and comparative traditions. Probably his first exposure and opportunity to learn Indian dialects or the Sanskrit language happened when he encountered some Indian residents of Ghazna who spoke Persian during his stay in Kabul during 1018–20 AD. This possibility is substantiated by his own